

Gustaf II Adolf och kardinal Richelieu.

I.

Man skulle kunna kalla det trettioåriga kriget sista fasen i en stor kris, som under mera än ett århundrade härjade Europa. Dess förutsättningar låg i den ekonomiskt-sociala omvälvning, som de stora upptäckterna vid medeltidens slut medförde. Krisen började i Tyskland, i Karl V:s och Moritz av Sachsens Tyskland. Från Tyskland spred den sig till det vestra Europa. I början av det 17. århundradet koncentrerade den sig igen inom det tyska kejsarriket. Den är här till en början en kris inom de habsburgska arvländan. Utbrottet sker 1618 i Prag. Men i det ögonblick Fredrik V, kurfursten av Pfalz, det evangeliska Tysklands ledare, vinner Böhmens kungakrona, förvandlar sig den inre österrikiska krisen till allmän tysk. Sedan länge var Tysklands katolska stater sammanslutna i den katolska ligan; Maximilian av Bayern var dess ledare. Ligan grep nu in. Vid Vita berget förloerade pfalzgreven sin nyförvärvade krona; hans land och kurfurstehatt tillslogs Maximilian. Krisen växte ut till en allmän europeisk, då Christian IV, subsidierad av Europas vestmakter, 1625 ryckte över Tysklands gräns. Det europeiska krig, som därmed var inaugurerat, slöts först 1648 i samma Prag, som bevittnat dess utbrott.

Ferdinand II, Tysklands kejsare sedan 1619, var den som genom sin starkt centraliserande, hänsynslöst genomförda politik gav stöten till det trettioåriga kriget. Vad denna politik på höjden av utveckling avsåg var att skapa ett mäktigt tyskt rike, samlat under en kejsare av huset Habsburg. Albrecht von Wallenstein blev målsmannen för dessa stor-

vulna kejsrerliga planer. »Vad behöves mera kurfurstar och furstar?» hörde man honom säga. »Varför inte en kejsare lika mäktig i sitt rike som Spaniens och Frankrikes konungar i sina?» I senare hälften av 1620-talet översvämmade Wallensteins härar de södra Östersjöländerna och Jylland, andra avdelningar detacherades till Norditalien, Nederländerna och Polen. En habsburgsk universalmonarki kom inom synhåll. Förhållandena tecknade sig så mycket mera hotande, som den spanska grenen av huset Habsburg samverkade med den österrikiska. Spanien var utanför den spanska halvön ännu herre över Neapel, Milano, stora sträckor av Frankrike, de spanska Nederländerna; det var på väg att lägga under sig också de landsträckor, som skilde dess besittningar från de kejsrerliga. Även uppe vid Östersjön skulle de båda makterna samverka, en kejsrerlig flotta sättas i sjön och operera samman med den spanska.

Europas frihet syntes hotad. Två makter kände hotet starkare än andra: Frankrike under kardinal Richelieu, Sverige under Gustaf Adolf.

Frankrikes motsatsförhållande till huset Habsburg var gammalt; det var givet, då mot slutet av medeltiden den siste burgundiske hertigens stat, som i ett brett bälte sträckte sig från Rhenmynningen ned till Alperna, upplöstes och växte samman med den habsburgska monarkien. I Karl V:s och Frans I:s dagar kom den första sammanstötningen. Henrik II och Henrik IV fortsatte kampen. När 1624 kardinal Richelieu kom till makten, knöt han omedelbart an till denna politik. Han såg i kampen mot huset Habsburg ett livsvillkor för Frankrike. Runtom, där haven inte var gräns, låg Frankrike kringvärvat av habsburgska besittningar: en mäktig angreppsbarriäre, som flyttades allt närmre. För Richelieu stod *ett* klart: barriären måste genombrytas. Men länge band de inre förhållandena i Frankrike hans yttre rörelsefrihet. Först då hugenotterna var i färd med att duka under, La Rochelle 1628 fallit, vann han denna. Angreppet sattes in i Norditalien. När här den siste hertigen av Mantua avlidit, tog i strid mot kejsaren och konungen av Spanien den franske

Gonzaga-Nevers arvet. I början av 1629, mitt i vintern, förmodade kardinalen Louis XIII till ett tåg över Alperna. Den 7 mars överskred han i spetsen för sin armé Mont Genève; barrikaderna, som spärrade alpvägarna, togs; Savoyen tvangs att ingå förbund med Frankrike. Till detta förbund slöt sig också Urban VIII, Mantua och Venedig. Spanska trupper var inbegripna i att belägra det mantuanska huvudfästet Casale; den spanske befälhavaren lät blåsa till avtåg.

Många väntade i detta ögonblick en öppen kamp mellan Frankrike och huset Habsburg. De misstog sig. Något sådant har inte varit Richelieus plan. Det stod honom klart, att angreppet för att lyckas på en gång måste sättas in från den italienska och tyska sidan. I denna Richelieus politiska tankegång hade Sverige sin givna plats. Man hörde honom tala om en ny sol, som steg vid horisonten — un nouveau soleil se levant à l'horizon. Han tänkte på Gustaf Adolf, konungen av Sverige.

Den svenska staten hade efter mitten av det 16. århundradet varit underkastad en utveckling i starkt expanderande riktning. Expansionen hade satt in österut. Det låg i att här, där det mindre motståndet mötte, stora nya ekonomiska perspektiv öppnade sig, men det låg också i att det dåtida svenska väldet helt var orienterat åt detta håll — de skånska landskapen tillhörde ännu Danmark, endast en polsk korridor förmedlade Sveriges väg till Vesterhavet. Expansionen bars snart upp av tanken på ett svenskt Östersjövälde. Den första stenen i detta hade lagts, då Erik XIV bemäktigade sig Reval med större delen av Estland. Gustaf Adolf hade lagt de nästa stenarna. När Richelieus blick stannade vid honom, fångades den av vad han här utfört. Han hade stängt Ryssland från havet. Sveriges gräns gick nu genom Ladoga; de trakter, där senare czar Peter byggde sin nya huvudstad S:t Petersburg, låg inom svenskt område, likaså Ingermanland. Och söder om Estland hade Livland och stora delar av Vestpreussen kommit att tillhöra Sverige. De var vunna i strider mot Polen. Striderna fortgick ännu i slutet av 1620-talet. Vid alla de stora floderna i öster,

Neva, Narova, Düna och Weichsel, låg nu svenska tullhus; Rysslands handel till Ukraina, Polens till Svarta havet och Karpaterna beskattades från dessa.

Man har ofta ställt sig frågan, vilken roll å ena sidan religionen, å den andra politiken hade i Gustaf Adolfs krigsföretag. *Ett* är säkert: Sverige i hans tid var stätt i en stark statlig expansion; lika säkert också, att den nästa länk, som i slutet av 1620-talet låg närmast att lägga in i kedjan av de svenska besittningarna kring Östersjön, var Odermynningen. Men när Gustaf Adolf närmade sig denna, mötte han där Wallenstein. Nordtyskland låg under Wallensteins militärdiktatur; hans härar var i färd med att belägra den enda punkt som ännu trotsade: staden Stralsund i Pommern. Fienden var här som mest alltid papisten; man underströk detta. Det uteslöt här lika litet som annorstädes, att det var statsraisonen, djupt förankrad i händelseutvecklingens tvång, som satte vapnen i ledarens hand. Gustaf Adolf sände en hjälphär till Stralsund; han slöt förbund med staden. Hjälphärens tvång Wallenstein att häva belägringen. Man hade därmed även i Norden fått ett Casale.

Sådan var situationen vid 1620-talets slut. Frankrike och Sverige var hotade av samma makt, redan i förpostfäktningar med denna. Det låg i sakens natur, att de förr eller senare måste finna varandra. Richelieu hade redan 1624 tagit ett initiativ i denna riktning, ett annat 1627, Gustaf Adolf ett nytt 1628; alla tre hade strandat. Under trycket av den tillspetsade situationen sökte kardinalen nu ånyo anslutning till Sverige. I hans närmaste omgivning befann sig en frände till honom: Hercule de Charnacé. Denne man hade tidigare i Polen tjänat under Sveriges fanor; det var genom honom kardinalen 1627 trätt i förbindelse med Gustaf Adolf. Charnacé fick nu — 1629 — ordres att återvända till honom.

II.

Spörsmålet om huset Habsburg dominerade den politiska horisonten i Europa. Charnacé kunde inte mottaga

en mera betydelsefull uppgift än den han mottog: sista förberedelsen för lösningen av det stora spörsmålet. Han hade att förmå den svenske konungen till att i förbund med Frankrike upptaga kampen mot huset Habsburg.

Men innan detta var möjligt, krävde ett annat spörsmål sin lösning. Kriget mellan Sverige och Polen fortgick. Gustaf Adolf måste frigöras från detta¹.

Det franska sändebudet mötte Gustaf Adolf på krigskådeplatsen i Preussen. Han inledde en fredsmedling. Fredsmedlingen lyckades. Den förde hösten 1629 till stilleståndet i Altmark. De svenska segrarna över Polen satte sina frukter. Polen erkände Sveriges innehav av Livland och delar av Preussen; det sanktionerade tullupptagningen vid Weichselmynningen. I själva verket skapades redan genom de stora tullarna här en trygg ekonomisk grund för ett svenskt krig i Tyskland.

Med stilleståndet hade man nått fram till huvudspörsmålet. Låg även här ett resultat inom nära räckhåll?

De båda makterna hade samma mål: att traktatmessigt binda varandra vid de egna syftena. Utkasten till förbundsvilkoren gavs av Gustaf Adolf. Vi ställes här inför frågan om de mål och medel, som föresvävade den ene och den andre².

Som mål tecknar sig för båda i deras memorial och instruktioner ett och samma: att bryta huset Habsburgs

---

¹ De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike 1629—1632 är tidigare närmare behandlade av Fagniez, *Le père Joseph et Richelieu*, I, 558—595, för tiden till fördraget i Bärwalde av L. Weibull i *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike 1629—1631*.

² Målen och medlen sådana de tecknade sig vid förhandlingarnas början å svensk sida framgår av två handlingar, uppsatta av Axel Oxenstierna, den ena betitlad: *Finis seu scopus, ad quem foedus iniri debere videtur*, den andra: *Conditiones foederis*, båda tryckta i Axel Oxenstiernas *Skrifter och brevvevling I: 1*, 536—538. Den franska regeringens ståndpunkt möter i dess instruktioner för Charnacé från senare delen av 1629 hos Siri, *Memorie reconditte VII*, 167—170, och i *Mém. de Richelieu VI*, 397—398. Den på senare stället refererade instruktionen, daterad ¹⁸/₁₂ och utgörande svaret på det från svensk sida framlagda förbundsförslaget, i *Arch. aux aff. étrangères Suède I*.

maktställning, återställa de tyska ständernas fri- och rättigheter, återge handeln dess frihet. Befästningar, som uppförts vid Nordsjön, Östersjön och annorstädes under kriget, skulle nedrivras, de kejserliga besättningarna dragas ur riket. Till synes var här allt enighet. Men så snart det gällde en utläggning av vad det allmänna innebar i enskildheterna, var Richelieu och Gustaf Adolf på var sin linje. Richelieu kunde inte nog inprenta hos sina diplomater som en fundamental-sats i sitt politiska program: att styrka de tyska ständernas självständighet, utnyttja söndringen mellan katoliker och protestanter, hålla partierna i jenvikt och samla dem på gemensam front mot huset Österrike. Men skulle detta lyckas, var det nödvändigt att undvika allt, som kunde binda den katolska ligan och dess ledare Maximilian av Bayern vid kejsaren, och att tillförsäkra de förra vissa garantier. Ligan måste på ett eller annat sätt garanteras vad den i ögonblicket innehade, framför allt Maximilian garanteras den stora spelvinsten i hans liv: Pfalz och kurfurstehatten. Richelieu gick längre. Han ville ge förbundet också en tydlig udd mot Spanien: även detta skulle utrymma de platser det innehade i det tyska riket. Det ingick vidare i kardinalens planer, att den katolska religionens ställning inte fick förändras på de orter, som komme att ge sig eller erövrats, och att den katolska bekännelsen skulle fritt få utövas även där den tidigare inte varit erkänd. Gustaf Adolf kunde inte följa sin motspelare i detta. Från första början hade restitutionen av Pfalz till Fredrik V stått på hans program. Spanien ville han undvika som fiende. I religiösa ting hade han en för tiden vid, tolerant syn. Men som statsman såg han politiskt. Han var varken sinnad att fastlåsa de politiskt-ekonomiska förhållanden, som katolsk reaktion genomfört på protestantismens bekostnad, eller att ge den katolska propagandan öppet spelrum och nya resultat.

Målen för det förbund, som skulle knyta Frankrike och Sverige samman, divergerade sålunda skarpt. Men divergenserna var knappast mindre i fråga om de medel, med vilka syftet skulle nås.

Richelieu såg här allt efter enkla, klara linjer: Frankrike subsidierar Sverige; Sverige för kriget i Tyskland; det beviljar den katolska ligan tillträde till förbundet, sin vänskap eller i varje fall neutralitet; förbundet räcker viss tid, högst sex år. Vad innebar detta i det väsentliga? Den tidens folkrätt hade i många delar en helt annan accentuering än den moderna. En stat kunde understödja en annan med trupper eller penningar; det behövde därför inte inträda krigstillstånd mellan den stat som understödde och den stat mot vilken understödet användes. Med andra ord: Gustaf Adolf — det var den underförstådda meningen — skulle tagas i Frankrikes tjänst som en annan legosoldat; medan Sverige agerade framme på scenen, skulle Frankrike stå i kulissen. Det subsidiebelopp Richelieu erbjöd var ringa: 250,000 rdr, högst ännu ett femtiotal tusen för år. Han krävde vidare förbindelse av Sverige att hålla 30,000 man till fots, minst 6,000 till häst. Gustaf Adolf kunde lika litet som ifråga om målen följa Richelieu i hans tankegång om medlen. Vad han ville och ansåg nödvändigt var att vida mera effektivt binda Frankrike vid det stora företaget. Man märker det redan från första början i fordringar som dessa: ingen av de förbundne underhandlar med fienden och fattar beslut utan med samstämmigt begivande, ingen nedlägger vapnen förrän målet blivit nått. Det avsågs här inte endast kriget i Tyskland, utan också Frankrikes krig i Italien. Förbundet skulle räcka, tills syftet var vunnet.

Det syntes knappast, att ett resultat av Charnacés förhandlingar kunde ligga inom nära räckhåll. Förhandling kom också att avlösa förhandling. De drog ut från hösten 1629 till början av 1631.

De första förhandlingarna fördes redan i Preussen. De flyttades därifrån till Sverige, först till Uppsala, senare till Vesterås¹.

¹ Grundläggande för historien om dessa förhandlingar är Gustaf Adolfs memorial för de svenska kommissarierna 1629 ²¹/₁₁ st. v., tryckt hos Weibull, 77—78, olika inlägg från båda sidorna, tryckta eller refererade smst. 14—45 passim, samt de aktstycken, i vilka förhandlingarna utmynnade mars 1630, tryckta i Sveriges traktater med främmande makter V: 1, 443—449. De

Redan vid de första sammanträffandena hösten 1629 gick Gustaf Adolf in medias res. Kardinal Richelieu, föll efter Charnacés berättelse hans ord, brukade säga om venezianerna, att det var folk som gärna höll sig hemma i hamn och skickade andra ut i stormvädret för sig; var det här fråga om något liknande? Men kardinalen tog miste. Gustaf Adolf stod inte att köpa. Han ställde under förhandlingarnas gång motyrkandet, att angrepes han på grund av det tyska kriget, hade Frankrike att betrakta angriparen också som sin uppenbare fiende, och slöte Frankrike fred i Italien, hade det att låta en tillräcklig här rycka in i Rhenlanden. Charnacé förklarade sig här sakna fullmakt. Han sökte undanflykter. Han skall ha sagt: en fransk här i Rhenlanden betyder fredsbrott med Ligan. Gustaf Adolf skall ha brusat upp: »Jag ser, att den som inte är vän med Bayern, inte heller är det med Eder». *Bavarus incertus amicus* — »Bayraren osäker vän» — hördes det från de svenska kommissarier, som var utsedda att föra förhandlingarna.

Vid sidan om spörsmålet rörande Frankrikes aktivitet i kriget trädde spörsmålet om subsidiebeloppet. Charnacé började i Preussen med ett bud på 400,000 rdr för 1630 — allt som allt. Man förstår skillnaden i ståndpunkt, när Gustaf Adolf på svensk botten gjorde motyrkandet: 600,000 rdr för 1630, minst 400,000 rdr för varje följande krigsår, tills syftet med förbundet blivit nått. Omsider stannade Charnacés bud, med en traktattid om sex år, vid 300,000 rdr årligen. Från svensk sida föll ordet: med ett sådant belopp lockar man inte ens en greve av Mansfeld i kriget.

I spörsmålen om Pfalz, Spanien, det fixerade antalet trupper å svenska sidan stötte man också samman. Gustaf Adolf förklarade bestämt, att han endast ville lemna Maximilian av Bayern i ostörd besittning av vad som tillkom honom med rätta. Spanien fick inte stötas för huvudet:

svenska protokollen över förhandlingarna ²⁰/₂ och ²²/₂ st. v. 1630 är publicerade hos Weibull, 79—84, Charnacés depescher smst. i referat 15—44 passim (jfr *Mém. de Richelieu* V, 123—157, VI, 398—414). — Protokollen och depescherna är självfallet endast berättelser om händelseförloppet. Deras källvärde är att pröva på akterna och genom inbördes jämförelser.

det strede mot Sveriges handelsintressen. Att fixera antalet trupper var att kränka den egna värdigheten. Däremot gick Gustaf Adolf med på att Ligan och Bayern beviljades vänskap och neutralitet, men han krävde i så fall en motsvarande utfästelse från deras sida. I religionssaken ville han endast förbinda sig att handla efter det tyska rikets konstitutioner och recesser.

Trots alla meningsskiljaktigheter lyckades det till sist Charnacé och de svenska kommissarierna att i början av mars nå till en skriftligt fixerad överenskommelse. På ömse håll drev förhållandena i denna riktning: Frankrike mötte växande svårigheter i Italien, i Sverige var det tyska kriget sedan slutet av 1629 en besluten sak. Överenskommelsen gällde de viktigare huvudpunkterna: förbundets ändamål, men endast mera allmänt formulerat, de 300,000 rderna i subsidier, religionsfrågans lösning efter det tyska rikets konstitutioner och recesser, Ligans neutralitet under vilkor av reciprocitet, de sex åren såsom tid för förbundet. Till denna överenskommelse skulle sluta sig två deklamationer. Den ena innehållande vissa vilkor för det tyska krigets igångsättande och fullföljande, den andra en försäkran om att ett svenskt sändebud på sommaren skulle avgå till Frankrike och medha fullmakt att sluta i de punkter, som lemnats oavgjorda. Överenskommelsen liksom deklamationerna blev uppsatta. De svenska kommissarierna underskrev och sigillerade. Men i den första deklamationen hade de låtit insätta, att Gustaf Adolf, sedan han överfört sin här till Tyskland, inte skulle vara skyldig fortsätta kriget, om inte subsidierna höjdes till ett belopp som kunde anses mera avpassat efter krigets storlek, i den andra, sådan den definitivt blev, att vare sig man i Frankrike kom överens eller inte, vad som redan slutits skulle bli oryggligen beståndande. När dessa deklamationer förelades Charnacé, vägrade han sin namnteckning och sigillering. I själva verket kunde han inte annat. Överenskommelsen sprang sönder. Bakom skymtar ett ingripande av Gustaf Adolf. I det avgörande ögonblicket har han, som han skrev till sin kansler, inte velat »förobligera» sig till

»konungens i Frankrike nutum och arbitrium allenast för tre tunnor guld».

Våren och större delen av sommaren 1630 förflöt. Charnacé uppehöll sig under tiden i Helsingör. Han fortsatte där sina förhandlingar med en svensk resident. De blev fruktlösa, lika fruktlösa som de förhandlingar ett svenskt sändebud samtidigt hade med Richelieu i Savoyen¹. Först in i juli mottog Charnacé nya instruktioner. Var Gustaf Adolf befann sig, var tvivelaktigt. Charnacé fann honom i — Stettin.

Situationen var nu en helt annan än tidigare. Långt uppe i Sverige hade då den svenske konungen mottagit Frankrikes utsändning. Han hade där avvisat de förslag, som ställdes. Nu stod Gustaf Adolf på tysk jord. Han hade ensam tagit initiativet mot kejsaren; han hade gjort det, tryggande sig till sin armé och till den nya krigskonst han skapat. De första framgångarna var vunna. Redan före Charnacés ankomst hade Pommerns huvudstad Stettin fallit.

Gustaf Adolf stod vid början av det stora kriget, på främmande botten, helt utan bundsförvanter. Skulle han nu inte visa sig medgörligare?² Där var först subsidiefrågan. Richelieu hade i sin nya instruktion äntligen höjt budet för åren 1631—1635 till vad Gustaf Adolf begärt: 400,000 rdr för varje år; endast för 1630, som var till hälften förbi, vidhöll han de 300,000. Men han fäste nu som vilkor, att vad konungen kunde erhålla från annat håll skulle återbäras. Gustaf Adolf avlog. Där var vidare frågan om Ligan och Bayern. Frankrike begärde nu, att en skriftlig försäkran skulle avges till Louis XIII: orubblig vänskap skulle tillerkännas Ligan och Maximilian, förutsatt som Gustaf Adolf begärt, att dessa tillerkände honom själv detsamma. Charnacé skildrar, hur Gustaf Adolf, då kravet framställdes, brusade upp *démeurement* — ville man nu också ge honom Louis XIII till

¹ Weibull, 45—55.

² Instruktionen för Charnacé 1630 ⁶/₈ i Arch. aux aff. étrangères Suède I, 354, 397; jmf 345; sändebudets redogörelse för förhandlingarnas gång ⁵/₉ tryckt hos Weibull, 85—90.

garant för ett löfte han avgav? All världen skulle veta, att ett ord av honom betydde mera än alla konungars kationer. Han fordrade, att Ligan skriftligen avgav en vänskapsdeklaration; han gav tre månaders respit för dess utfärdande, men under dessa fick Ligan inte företaga något fientligt mot honom och hans anhängare. Ett nytt tvisteämne, karakteristiskt för tiden, kom till. Richelieu hade gett ordres, att Louis XIII skulle nämnas först i båda exemplaren av den blivande förbundsakten. Det motiverades med att Frankrikes konung hade rang över alla kristenhetens kungar — kungen av England lemnade honom efter några ceremonier första platsen; detsamma gjorde i all sin ambitiösa fåfänga även konungen av Spanien. Gustaf Adolf blev sårad i djupet av sin sjelvkänsla. Hans underhandlare skall ha genmält, att en konung av Sverige kunde det vara likgiltigt vad andra gjorde; konungen fordrade att nämnas först i det exemplar av traktaten, som skulle överlämnas till Louis XIII. Underhandlaren skall ha tillagt: den gamle kung Gösta slöt engång förbund med Frans I; det skedde under samma former som Gustaf Adolf nu krävde. »Hans Majestäts yttersta vilja?» frågade Charnacé. Aldrig något förbund under annan form, föll svaret.

Meningarna var fortfarande i hög grad divergerande. Ensam, på tysk mark, var Gustaf Adolf densamme som förr. Hans planer var fast lagda. Charnacé blev avskedad i onåd. Gustaf Adolf vägrade honom till och med den militäreskort han begärde för att i trygghet kunna bege sig till kurfurstarna av Brandenburg och Sachsen. »Skada», hörde Charnacé, att konungen sagt till fransmännen i sin omgivning, »att sonen alls inte är lik sin fader. Om Henrik IV levat, skulle man inte behandlat mig som man nu gör».

Från Stettin gick Charnacés väg, trots den vägrade militäreskorten, till de brandenburgska och sachsiska kurfurstarna. Hans uppdrag var att få dem till att sluta upp vid sidan av Ligan mot kejsaren. Han fann dem båda lika klenmodiga, inbegripna i ändlösa kunktationer. Missmodig fortsatte han vesterut.

Då nådde honom underrättelsen, att två kurirer från

kardinalen inskeppat sig i Amsterdam. Han beslöt avvakta deras ankomst i Hamburg. De medförde nya instruktioner till honom. Vad som låg bakom var den ändrade politiska konstellation, som inträtt hösten 1630.

Sommaren detta år hade en kurfurstedag sammanträtt i Regensburg. Till denna kurfurstedag hade Frankrike sänt en ambassad; dess ledande man var père Joseph, kapucinermunken, Richelieus högra hand i vad som rörde Tyskland. Kurfurstarna tvang i Regensburg kejsaren att avskeda sin fältherre Albrecht von Wallenstein; hans soldatesk hade länge nog utplundrat riket; hans planer hotade detta i dess gamla form med undergång. Ranke har sagt: en händelse av samma slag som om man tvungit konungen av Frankrike att avskeda Richelieu. I allo ett underligt ödets schackdrag: kort förut hade Gustaf Adolf landstigit i Tyskland. Men kurfurstedagen i Regensburg har också betydelse åt annat håll. Den franska ambassaden lyckades även att åstadkomma en uppgörelse mellan Frankrike och kejsaren i den mantuanska arvföljdsfrågan. Frankrike hemförde här segern. Samtidigt hade emellertid uppgörelsen bundit dess handlingsfrihet — sändebuden hade i den traktat, som upprättades, uppgivit varje förbindelse mellan Frankrike och kejsarens fiender. Denna bestämmelse var tillkommen efter begäran av kurfurste-kollegiet¹ — man kan mistänka, att den stod i nära sammanhang med kurfurstarnas genomdrivande av Wallensteins avsättning. Ett var klart: bleve det känt, att Sverige och de andra antihabsburgska makterna prissgivits av Frankrike, var hela Richelieus utrikespolitiska system med dess udd mot kejsaren hotat. Saken blev känd. Ett ryckte nådde Richelieu, att Gustaf Adolf redan tagit sitt parti och förhandlade med kejsaren. I detta ögonblick lät kardinalen Louis XIII desavouera sina sändebud i Regensburg. Traktaten i Regensburg blev aldrig ratificerad.

Instruktionerna för Charnacé är framgångna ur denna situation. Den 22 oktober 1630 kom underrättelsen om

---

¹ Fagniez, *Le père Joseph et Richelieu*, I, 462.

traktaten till Roanne, där Richelieu uppehöll sig. Samma datum bär de instruktioner de två kurirerna medförde. De inledes med, att traktaten i Regensburg, alldeles särskilt artikeln om uppgivandet av Frankrikes allianser mot kejsaren, är tvärtemot Louis XIII:s ordres. De bemyndigar Charnacé att sluta förbundet med Sverige på de vilkor Gustaf Adolf fordrat¹.

Charnacé mötte den svenske konungen i Bärwalde, en liten ort i det norra Brandenburg. Traktaten braktes här den 13 januari 1631 utan alltför stor svårighet i form. Louis XIII fick trots prejudikaten se sitt namn först endast i det ena exemplaret. Förbundet skulle räckta från den 1 mars 1631 till samma dag 1636. För det föregående, snart förflutna året anslog Frankrike 300,000 rdr i krigskostnader; det årliga subsidiebeloppet sattes till 400,000 utan alla avdrag. Sin förbindelse om vänskap och neutralitet för Ligan formulerade Gustaf Adolf så, att han utställde denna Louis XIII till behag, under förutsättning att en likartad utställdes av Ligan, och att denna varken öppet eller hemligt vände sig mot honom och hans anhängare. Pfalz berördes inte; likalitet Spanien; men Gustaf Adolf ansåg sig nu kunna specificera arméns storlek. Richelieu hade från början begärt, att den katolska religionens ställning inte fick ändras på de orter, som komme att ge sig eller erövräs, och att katolsk bekännelse fritt skulle få utövas även där den tidigare inte varit erkänd. Det enda Gustaf Adolf här medgav var, att den fria religionsutövningen för den katolska trons bekännare orubbat fick bestå där den redan fanns. Medgivandet inkräktade inte på protestanternas ställning i övrigt; det var det minsta, med vilket Richelieu kunde nöja sig, och nödvändigt för att i katolikernas ögon ge ett försonande drag åt kardinalens handlingssätt, när han trädde i förbund med den protestantiske konungen. I övrigt förband

---

¹ Instruktionen i Arch. aux aff. étrangères Suède I, 419, refererad hos Weibull, 66. Traktaten i Bärwalde med bilagor senast tryckt i Sveriges traktater med främmande makter V: 1, 438—442.

sig Gustaf Adolf som förut endast till att i religionssaken handla efter det tyska rikets förordningar och konstitutioner.

Den långa underhandlingen hade nått sitt slut. Man har sagt, och det upprepas ännu alltjemt, att bestämmelserna var ungefär de som Frankrike från början stipulerade. En kompromiss ligger alltid i den fria förhandlingens väsen; så också här. Men Bärwaldetraktaten innebar något helt annat än vad som från början föresvävat Richelieu. Gustaf Adolf hade varit den som uppdragit grunddragen för förbundet; han hade energiskt fasthållit sina syften och i de punkter, som var de viktiga för att genomföra dem, i stort sett genomdrivit vad han ville.

Det hade varit Richelieus mening, att fördraget skulle hemlighållas. Gustaf Adolf behövde dess offentliggörande. Våldiga lusteldar tändes i lägret i Bärwalde; kanonerna dånade. Genom flygblad lät konungen underrättelsen om vad som inträffat gå ut över Europa.

III.

Gustaf Adolfs krig i Tyskland karakteriseras, som det ofta framhållits, strategiskt av att den svenska arméen metodiskt tränger fram under besittningstagande av flodlinje efter flodlinje. Wallensteins avsättning på kurfurstedagen i Regensburg förde Tilly, den katolska ligans general, i spetsen också för den kejsrerliga stridsmakten. Någon tid efter Bärwalde frånryckte Gustaf Adolf denne den första flodlinjen, Oderlinjen; slaget vid Breitenfeld i september 1631 tryggade också Elbelinjen åt Gustaf Adolf. Från Breitenfeld gick den svenske konungens väg genom Thüringen till Main och Rhen; det gällde nu, som han uttryckte det, att »konjugera» de begge floderna. Vid årsskiftet 1631—1632 stod Gustaf Adolf i Mainz, där de sammanflyter. Han hade nått fram till den katolska ligans huvudområde. Han stod vid ingången till

Bayern, mitt i de trakter, vilka Frankrike betraktade som sin egentliga intressesfer.

En genomgripande förändring i den allmänna politiska situationen var därmed inträdd. Den förde med sig, att frågan om Ligan igen kom på dagordningen. Frågan hade diskuterats i Preussen, Vesterås, Stettin, sist i Bärwalde; vilkoret för vänskap och neutralitet hade i den slutliga traktaten blivit en förbindelse av Ligan att varken öppet eller hemligt angripa Gustaf Adolf och hans anhängare. Men en sådan förbindelse hade aldrig avgivits. I stället hade Tilly, Ligans general, angripit. Och nu hängde dödshotet över Ligan. Det låg, såsom tidigare betonat, i Richelieus utrikespolitiska system — som själva dess kärna — att hålla protestanterna och Ligan i jembvikt och under Frankrikes egid samla dem mot huset Habsburg. Protestanterna stod inte längre att samla: de följde Gustaf Adolf. Blev Ligan slagen, stod hela systemet i fara. Fanns då ingen utväg att i sista stund få Gustaf Adolf till en neutralitetsförklaring för Ligan?

Gustaf Adolf höll hovläger i Mainz. Man har jembfört honom med Napoleon i Erfurt 1808. Tysklands furstar och adel, diplomater från alla kanter av Europa trängdes omkring honom. Frankrike sände tre ambassader med endast dagars mellanrum. Det røjde oron och ängslan hos bundsförvanten, vidden av de intressen, som stod på spel¹.

Melchior de l'Isle, protestantisk adelsman i fransk tjänst, kom först. Gustaf Adolf motsatte sig lika litet som tidigare en neutralitetsförklaring. Men han ställde sina villkor: Ligan skulle uppge all fientlighet mot honom, dess trupper fick inte mer understödja kejsaren; de skulle avdankas. Den näste som kom var Charnacé. Han kom från Maximilian av Bayern. Efter att i oändlighet ha vägt »pro et contra», efter att ha inhemtat sina teologers, hovråds och generalers mening hade Maximilian »i Guds namn» och »mot sin vilja» bekänt

¹ För det följande jmf. Droysen, Gustaf Adolf, II, 472 ff., Fagniez, II, 579—595, Johannes Paul, Gustaf Adolf, III, 45 ff. samt i dessa arbeten citerade handlingar och historisk litteratur. Därjemte har aktstycken i Arch. aux aff. étrangères begagnats.

sig till neutraliteten gentemot Sverige. Kurfurstarna vid Rhen, trängda mellan sköldarna, instämde. Charnacé framlade Maximilians villkor för Gustaf Adolf. De innebar, att före neutralitetens antagande allt som berövats Ligan skulle restitueras, garantier lemnas för framtiden. Man kunde säga: en segrares villkor till en besegrad. »Uteslutet», föll Gustaf Adolfs svar. Sist — den 9 januari 1632 — kom markisen de Brezé, Richelieus svåger. Tjugofem franska ädlingar utgjorde hans svit. Han fick Gustaf Adolfs villkor slutligt och och skriftligt fixerade. Konungen medgav nu vissa smärre restitutioner; från avdankningen undantogs 10 à 12,000 man; de skulle förläggas i smärre grupper. De evangeliskes områden i Nedersachsen skulle utrymmas och återställas i samma skick som före kriget. Konungen av Frankrike skulle garantera Bayerns och Ligans neutralitet.

Man läser i Richelieus memoarer: des rudes conditions, tunga villkor. När de blev förelagda de Brezé och Charnacé, protesterade de. Men Gustaf Adolf lät sig inte rubba. Det beviljades en vapenvila på fjorton dagar, senare förlängd till tre veckor. Neutralitetsfrågan skulle ordnas under denna.

Neutraliteten var huvudfrågan i Mainz. Men med denna fråga sammanvävdes i det diplomatiska spelet försök från Frankrikes sida att få Gustaf Adolf avlägsnad från Rhenlanden, den franska intressesferen. Redan de l'Isle gjorde förslag i denna riktning. Charnacé och de Brezé hade ordres att söka förmå den svenske konungen att överlemna Mainz och erövringarna vester om Rhen till de katolska kurfurstarna eller till — konungen av Frankrike. Ambassadörerna förde detta på tal. Elsass, sade de, hade tillhört Frankrike sedan Dagoberts dagar; Rhen var Frankrikes gamla gräns, antiquæ Galliæ fines; Sverige kunde hålla sig skadeslöst i Nordtyskland. Häftiga uppträden följde. »Jag är kommen», löd svaret, »som protector, inte som proditor Germaniæ». Det föll senare hot om att Louis XIII var på väg med 40,000 man. Gustaf Adolf skall ha replikerat: »Eder konung har inte av nöden så mycket folk för att slå mig. Hade det hängt på

mängden av folk, hade det inte varit jag som slagit kejsaren, utan han mig. Eder konung drage vart han vill, endast akte han sig att komma min armé för nära, eller han har att vänta en rencontre med mig». Gustaf Adolf stod inte att avlägsna ur den franska intressesferen.

Under den vapenvila som beviljats, ansträngde sig den franska diplomaten till det yttersta. De franska sändebuden beordrades att göra allt för att få neutralitetsvilkoren mildrade; avslogs neutraliteten, att draga sig tillbaka. Allt förgäves. Maximilian av Bayern felbedömde hela ställningen och tog i det avgörande ögonblicket på sig att stå fast vid sina ursprungliga villkor. Hans spel avslöjades, då Gustaf Adolf mitt under vapenvilan fick i sina händer en ordre av honom till fältmarskalken Pappenheim att verkställa en diversion mot svenskarna i Nedersachsen. Sjelv rustade och värvade Maximilian; det skedde i samförstånd med kejsaren. Omsider gick Ligan till angrepp. Neutralitetsförhandlingarna var till ända.

I slutet av februari bröt Gustaf Adolf upp från Mainz. Han bemäktigade sig de nya flodlinjerna: Övre Donau—Lech. Under försvaret av dessa, vid Donauwörth, föll Tilly sårad till döds. Augsburg och Ulm, hela raden av de schwabiska riksstäderna öppnade sina portar för konungen av Sverige. Vägen till München kunde räknas i timmar.

Maximilian av Bayern hade lemnat sin huvudstad. Han inneslöt sig i Regensburg. Man var i april 1632. Den franske residenten, S:t Etienne, befann sig i hans omgivning. S:t Étienne ilade till Gustaf Adolf och förde ännu en gång frågan om Bayerns neutralitet på tal. Han utvecklade, hur allvarligt kurfursten önskade denna neutralitet; brottet på vapenvilan hade skett utan hans ordres. Gustaf Adolf replikerade: hertigen av Bayern för en dubbel casaque; än är den blå, än är den röd; det burgundiska korset lyser på den i rött och vitt. Då sändebudet sökte göra invändning, avbröt konungen: Je vous pardonne vostre ignorance. Tu, inquit, gallicana in dicendo libertate abuteris. Villkoren för neutraliteten var: den bayerska härens avdankande, edlig förbindelse av den

att inte på tre år tjena mot Sverige; så ville Gustaf Adolf å foi di cavalliero inte göra hertigen och hans land något ont. Han gav respit med svaret till nästa morgon. S:t Étienne spelade ut sitt sista kort: hans herre, Louis XIII, var i vänskap med kurfursten och skulle inga våldsgerningar tåla mot honom. Gustaf Adolf blev inte svaret skyldig. Från unga år, sade han, hade han fört krig än med en, än med en annan nation; krigslyckan hade alltid följt hans fanor; sveke honom hans vänner, kunde han ta turken till hjälp. Men sveke också denne, skulle han hålla honom liksom kejsaren och Bayern för fiende. När han handlade rätt, räddes han ingen. Den gudomliga försynen hade alltid hjälpt honom; han förtröstade sig på denna.

En berättelse om S:t Étiennes mission meddelades Axel Oxenstierna. Gustaf Adolf lät sprida den i tryck och avskrifter.

Kriget gick vidare. München föll. De svenska härarna nådde Alperna. Planen måste ha varit: Donauvägen vidare till Wien. Men mitt i dessa planer gick ridån upp för en ny akt i dramat. Wallenstein, avskedad i Regensburg, hade igen fått gå kejsaren till handa; han hade ställt en ny här på benen. Med denna här, under kejsarliga fanor, mötte han Gustaf Adolf vid Nürnberg. Vecka efter vecka stod härarna bundna mot varandra.

Richelieus diplomati kom i ökad verksamhet. Vad den närmast avsåg var en ny vapenvila, denna gång på tre månader. Under vapenvilan skulle förhandlingar om en allmän fred, ofta tidigare bragt på tal, föras, de stridande behållas vid de positioner de intog. Spetsen var riktad mot kejsaren, men samtidigt också mot främlingen från Norden, bundsförvanten, vars svärd hotade ge verldsdelen ett utseende, som helt korsade kardinalens planer. Det franska sändebudet La Grange aux Ormes fick uppdraget att förhandla. Förhandlingarna kom att föras med Axel Oxenstierna. »Håller alldeles där före, att allt det han om traktat och stillestånd haver förebragt, allenast vara därhän ansett, om Eders Kungl. Maj:t på något sätt vore att avhålla ifrån impression i Bayern»,

dömde kanslern. »Bayernfursten är mig som Wallensteinar: båda glatta och falska, den ene som den andre». Förhandlingarna blev en ny episod till de många andra.

Snart stod Gustaf Adolf igen på de sachsiska slätterna. Vid Lützen mätte han och Wallenstein sina krafter. Det var den 6 november 1632.

Gustaf Adolf segrade. Den kejserliga hären lemnade slagfältet. Men på slagfältet låg Gustaf Adolf död.

Det hade legat i Richelieus plan att nyttja Gustaf Adolf som ett redskap för förverkligandet av Frankrikes politiska syften. Fienden var gemensam; kampen mot den gemensamma fienden, huset Habsburg, förde begge samman. Men Gustaf Adolf lät inte nyttja sig som redskap. Förhandlingarna mellan honom och Richelieu fördes också länge resultatlöst, och när den svenske konungen sommaren 1630 uppträdde på Tysklands jord, uppträdde han som sin egen herre, i spetsen för den svenska arméen, utan någon anknytning till Frankrike. Förbundet i Bärwalde, slutet ett halvår senare, gav Sverige Frankrikes stöd, men Gustaf Adolf hade vetat bevara sin fria ställning obeskuren. Hans fältherre- och statsmannageni förde honom därefter vidare. Motståndet bröts. Tyskland lades för hans fot. Man har ett uttryck av père Joseph från sommaren 1630 om Gustaf Adolf: Il faut se servir de lui ainsi que des venins; le peu sert de contrepoison, le trop tue — »man har att begagna sig av honom som av ett gift; litet är gott motgift, för mycket dödar». Richelieu lyckades inte att beherska giftets verkningar som han tänkt sig. Men idén om en habsburgsk universalmonarki slogs av Gustaf Adolf till marken. För Sverige betydde detta: fortsatt expansion, dess stora ställning i Europa. För Frankrike öppnades vägen till le grand siècle de Louis XIV.

Richelieu mötte aldrig Gustaf Adolf. Men hans memoarer är fulla av beundran. Han satiriserar över dem, som söker les ténèbres dans la lumière du soleil, skuggor i sjelva sol-

ljuset. Han jemför honom med Alexander och med Cæsar. Och när han berättar om slaget vid Lützen, begagnar han orden: il valait seul plus que les deux armées, han ensam var förmer än begge arméerna.

Lauritz Weibull.
